

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477) «4/20»

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ, НАЦІЄТВОРЧИХ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Юрій Фігурний

Науково-дослідний інститут українознавства
Україна, 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18
e-mail: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Актуальність вивчення заявленої проблематики полягає у тому, що досліджуючи українські етнічні, націєтворчі й етнокультурні процеси в українознавчому вимірі, ми не тільки намагаємося досягнути визначальні події минувшини нашої Вітчизни, але й переосмлюємо їх з висоти сьогодення. Новизна нашої наукової праці виявляється у тому, що попри наявну кількість досліджень присвячених цим важливим чинникам, на превеликий жаль, майже відсутні концептуальні напрацювання, в яких комплексно аналізуються етнічні, націєтворчі й етнокультурні процеси.

Мета дослідження полягає в досягненні сутності вітчизняного етнотворення, націєтворення й етнокультуротворення. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло охарактеризувати наукові напрацювання з цієї тематики; лаконічно окреслити українські етнічні процеси; показати перебіг українського націєтворення; осмислити основні засади вітчизняного етнокультуротворення; підвести підсумки дослідження.

Наукова література, присвячена зазначеній проблематиці, є достатньо великою. Загалом, в історіографічному дискурсі цієї проблеми можна умовно виділити три етапи – перший (середина XIX – поч. XX ст.), другий (20-80-ті рр. XX ст.); третій (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.).

Перший етап відзначається появою праць, в яких розпочинаються перші спроби осмислити український етнокультурний розвиток першої половини XVII ст. Другий етап характеризується збільшенням праць, в яких аналізується український етнокультурний розвиток та етнічні процеси козацької доби. Третій етап відзначається солідним (у порівнянні з попереднім періодом) збільшенням (кількісним та

якісним) напрацювань, присвячених аналізу цієї проблеми. Незважаючи на наявні праці, ця проблематика потребує подальшого наукового опрацювання.

Розпочинаючи досягнення сутності вітчизняного етнотворення, націєтворення й етнокультуротворення, ми хочемо наголосити, що вони активно сприяли цивілізаційному поступу України, як суб'єкта історичного процесу й об'єктивної геополітичної реальності та неперервному у часі і просторі поступальному розвитку українців від етносу (бездержавного народу) до здобуття ними власної держави та творення нації (державницького народу). Тепер ми охарактеризуємо ці три провідні чинники досліджуваної проблематики.

По-перше, етнічні процеси – це послідовні зміни, що відбувалися і будуть відбуватися з українським народом упродовж всього його розвитку й існування як самодостатньої етнічної спільноти. Вони безпосередньо пов'язані з етногенезом українців. На нашу думку, спільність походження українського етносу бере свій початок у середині I тис. н.е., а саме у кінці IV-V ст., як наслідок Великого переселення народів. Протягом VI-VIII ст. розпочинається тривалий процес зародження українського етносу на його споконвічних етнічних землях, частина з яких була, ймовірно, слов'янською прабатьківщиною. У IX ст. започатковується формування українського народу. У X-XII ст. завершується й остаточно формується український етнос. У XIII – перша половина XVII ст. відбувається тривалий процес становлення українського народу, який завершується у середині XVII ст., коли у часи Хмельниччини (1648-1657 рр.) розпочинається формування домодерної козацької (української) нації. На жаль, з ліквідацією у кінці XVIII ст. Гетьман-

щини етнічні процеси у ХІХ – на початку ХХ ст. загальмовуються. У ХХ – на початку ХХІ ст. попри всі жорстокі випробування та катаклізми, український етнос зумів зберегти свою неповторну самобутність і віру у власне майбуття [5, с. 53-54].

По-друге, націєтворчі процеси – комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) і сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які врешті-решт, мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства [6, с. 22].

Щодо їх періодизації, то Т. Воропаєва вважає, що «українські націєтворчі процеси (перебіг яких істотно гальмувався зовнішніми чинниками) були започатковані у середині ХVІ ст.; становлення й утвердження української етнічної нації відбувалося протягом ХVІІ-ХХ ст.; процес становлення української політичної нації був актуалізований на початку ХХ ст.» [1, с. 467].

Ми вважаємо це твердження хибним. Так, на думку вчених-українознавців – І. Лисяка-Рудницького [3, с. 18] та Я. Дашкевича [2, с. 44] вітчизняне націєтворення розпочалося ще у часи Києво-Руської держави та її спадкоємиці Галицько-Волинської держави.

Українське націєтворення розпочалося ще у добу Київської Русі, а структурувалося у період існування Галицько-Волинської держави. Саме у ті часи, на нашу думку, постала та сформувалася т.зв. праукраїнська (за правління великих київських князів), а згодом й українська (за володарювання Данила Галицького та його спадкоємців) лицарсько-дружинна аристократична нація, яка готувала й об'єднувала навколо себе тогочасну українську етнічну спільноту. Знаково, що навіть і після ліквідації Галицько-Волинського королівства у середині ХІV ст., її провідна верства як галицька, так і волинська шляхта згодом долучилася до формування українського козацтва у другій половині ХV-ХVІ ст.

Саме тому, наступним етапом в українському націєтворенні стала козацька доба (ХV-ХVІ ст.). У період найвищого піднесення козацьчини, у середині ХVІІ ст., під час Національно-визвольної війни та соціальної революції українського народу під керівництвом Б. Хмельницького, невдовзі після створення Української козацько-гетьманської держави почала формуватися козацька нація [7, с. 209].

Український культуролог Є. Маланюк писав: «Козацтво обіймало всіх «ліпших людей» – чи то був нащадок князівського або боярського роду, чи то був повноправний шляхтич Речі Посполитої, чи відважний міщанин, чи недочений богослов, чи врешті посполитий селянин» [4, с. 118].

Українське козацтво стало тим стрижнем, навколо якого консолідувалися українці у ХVІ і до середини ХVІІ ст. Пізніше ж, з середини ХVІІ і до кінця ХVІІІ ст., козацьчина перетворилася на своєрідний хребет української нації.

Черговим етапом вітчизняного націєтворення стало буремне ХХ ст., тоді у 1917-1921 рр. зі створенням низки українських державних утворень націєтворчі процеси набули позитивного прискорення, але у зв'язку з дуже невеликим часовим проміжком їх існування, вони так і не змогли створити на початку ХХ ст. українську модерну націю. Лише з відновленням української державності на початку 1990-х рр. націєтворчі процеси знову пришвидшилися [6, с. 25].

По-третє, українські етнокультурні процеси – це довготривалий історичний розвиток під час якого на залюднених українцями теренах формується їх власний етнокультурний простір (часопростір) і зароджується та розвивається цілісний етнокультурний комплекс прямо й опосередковано, пов'язаний зі спільним походженням українців, функціонуванням їх рідної мови, творення етнічної території, побутування традиційної української культури, утвердженням християнської віри тощо.

Український етнокультурний часопростір поєднує у собі цілісну сув'язь базових елементів, що творилися протягом багатьох віків на землях заселених українським людом. Поєднання цих неповторних чинників створило унікальний українських етнокультурний комплекс. Найважливішими складовими цього комплексу: споконвічні етнічні території та багатовікове існування на них своєрідної етнічної спільноти – українців, які мають спільне походження, використовують у повсякденному вжитку свою рідну мову, створюють повсякчас самобутню традиційну культуру (матеріальну та духовну), розвивають самосвідомість, оберігають і передають із покоління у покоління етнічну пам'ять (насамперед, вона фіксується в усній народній творчості – піснях, думах, легендах, переказах, пареміях тощо), мають самоназву, власну ментальність, психотип і стереотипи поведінки та наповнюють християнську релігію українським змістом і колоритом. Разом з тим, ми хочемо відзначити,

що всі перераховані вище компоненти не є сталими та стабільними. Протягом багатомісячного функціонування українського етносу, як самобутнього та самодостатнього етнічного організму, вони постійно розвиваються (контактуючи безпосередньо й опосередковано з відповідними етнокультурними складовими сусідніх етнічних спільнот), вдосконалюються чи, врешті-решт, занепадають у залежності від тих чи інших історичних обставин. Незважаючи на ці позитивні та негативні тенденції, взаємозв'язок і цілісність цих базових етнокультурних компонентів, дають можливість зберігати та передавати наступним поколінням українців все те, що було створено, розвинуто та збережено їхніми предками. Засвоєння, збереження та розвиток всіх цих надзвичайно важливих цілісних етнокультурних уявлень, знань, звичаїв і традицій допомагає українському народу не лише оберігати багатомісячну власну етнокультурну спадщину, а й формувати, розвивати та поширювати свій етнокультурний простір, використовуючи для цього всі існуючі можливості, у тому числі і наявність Української держави й української політичної нації [8, с. 101].

Етнокультурні процеси безпосередньо взаємодіють з етнічними й опосередковано з державотворчими та націєтворчими. У першому випадку розвиток етнотворення й етнокультуротворення відбувається у спільному річищі, поступальне становлення етнічної спільноти поєднується зі всебічним розвитком її мови, самобутності, пам'яті про спільне походження та буття, матеріальної та духовної етнокультури. У другому випадку, кількісний та якісний розвій державотворення та націєтворення досить суттєво пришвидшують етнокультуротворення. Якщо державотворчі та націєтворчі процеси гальмуються, стагнують, а то і взагалі переходять у латентний стан, етнокультурні процеси теж втрачають свою позитивну динаміку, але продовжують розвиватися, поки існує у просторі та часі її головний носій і двигун – народ (етнос, етнічна спільнота тощо) з його мовою, споконвічними етнічними землями, самобутністю, ментальністю, традиціями, звичаями тощо.

На нашу думку багатомісячне вітчизняне етнокультуротворення можна розділити на такі головні етапи.

Перший (кінець IV – друга половина IX ст.) – пов'язаний із виокремленням протоукраїнців із загальнослов'янського етноконгломерату. Саме у цей час найдавніші українці набувають тих етнокультурних ознак, які виділяють їх від

інших сусідніх етносів. Насамперед це стосується мови, традицій, звичаїв, обрядів, ментальності тощо.

Другий (кінець IX – перша половина XIV ст.) – суголосний з творенням і функціонуванням першої української державності, спочатку у форматі ранньосередньовічної поліетнічної імперії Русь (Руська земля, Київська Русь тощо), а згодом – Галицько-Волинського королівства. Під час цієї, так званої, княжої доби завдяки всебічним впливам як-то: Візантії, Західної та Північної Європи, тюркомовного Степу, Прибалтики, фінно-угорських теренів тощо, українська етнокультура успішно розвивалася та взаємозбагачувалася, оскільки її підтримували вітчизняні державні утворення.

Третій (середина XIV ст. – перша половина XVII ст.) – співвідноситься з ліквідацією Української державності та входженням українських етнічних земель до складу інших державних утворень, насамперед Великого князівства Литовського та Польського королівства. З ліквідацією державності, етнокультуротворення, позбавлене державної підтримки, дещо гальмується, але продовжує свій подальший розвиток. З входженням більшості українських етнічних земель, внаслідок міждержавної Люблінської унії 1569 р. до однієї Речі Посполитої польського та литовського народів, українці отримали реальну можливість творити єдиний і цілісний етнокультурний комплекс, нерозділений на регіональні особливості.

Четвертий (середина XVII ст. – друга половина XVIII ст.) – пов'язаний з відновленням української державності у форматі Української козацько-гетьманської держави (Гетьманщини) та творенням української (козацької) нації. Ці визначальні події підняли український етнокультурний розвиток на досить таки високий рівень. Саме у цей час відбулася значна консолідація українців як дієвої етнічної спільноти й активної культуротворчої сили. Наслідком цього піднесення став потужний розвиток української духовної та матеріальної культури. Яскравим прикладом цього феноменального розвою стало українське (козацьке) бароко.

П'ятий (кінець XVIII – поч. XX ст.) – узгоджується зі знищенням російським царатом Гетьманщини, що вкотре загальмувало українське етнокультуротворення. Але, незважаючи на увесь цей негатив, українці Наддніпрянщини та Наддністрянщини, попри значний тиск імперських метрополій – Санкт-Петербургу та Відня, продовжували творити свою культуру, та, врешті-решт, вони зберегли й розвинули як

кількісно так і якісно українське етнокультурне розмаїття. Великий поштовх до розвитку української духовної та матеріальної культури надало вітчизняне національне відродження XIX ст. Активна співпраця підросійських і півдністрійських українських інтелектуалів сприяла творенню єдиного етнокультурного комплексу материкової України. У кінці XIX ст. розпочинається еміграція українців до Північної Америки. Це вимушене переселення етнічних українців з Австро-Угорщини (спричинене значними економічними, соціальними, демографічними й іншими проблемами) допомогло їм розширити власний етнокультурний простір.

Шостий (1917-1932 рр.) – співвідноситься в основному з Українською національною революцією, національно-визвольними змаганнями початку XX ст. та постреволюційною добою. Незважаючи на невеликий проміжок часу (приблизно 15 років), цей період став доленосним для України й українців. Великі досягнення та жакливі втрати тієї звитяжної й одночасно трагічної доби мали значний вплив на вітчизняне етнотворення, державотворення, націєтворення й етнокультуротворення. Попри поразку українських державницьких сил, у складі СРСР з'явилося українське квазідержавне утворення – УСРР. З метою завоювання прихильності місцевого населення більшовики ініціювали в усіх радянських республіках так звану коренізацію. В Україні цей процес отримав назву українізації та посприяв розвитку української культури, мови, літератури, освіти, науки тощо. Проте, як тільки московські комуністи достатньо укріпили свою владу на місцях, вони почали згортати коренізацію загалом та українізацію зокрема. Більшовики безжално знищили найбільш активних діячів українського національного й етнокультурного відродження.

Сьомий (1933-1990 рр.) – пов'язаний з найстрахітливішими подіями у житті України й українців у XX ст. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. став потужним руйнівним чинником як для українського народу, так і для його культури, менталітету, історії тощо. Після тих жакливих часів і поневірянь більшість українців перетворилася на постгеноцидну спільноту, а українська традиційна звичаєва культура поступово стала деградувати та зникати у полум'ї лихоліть. Друга світова війна – ще одне жорстоке випробування та чергове винищення як українського люду так і його великих етнокультурних надбань. Багато пам'яток української духовної та матеріальної культури було знищено під час бойових дій, чимала їх кількість вивезена за межі України і більше

ніколи не повернулася на батьківщину. Проте найбільше постраждали українці, мільйони яких було вбито, покалічено та позбавлено елементарних людських умов життя. Загалом, понад півстолітнє панування тоталітарних режимів на українських етнічних землях призвело до деукраїнізації, денаціоналізації, асиміляції українців тощо. Попри кількісне зростання української спільноти, велика кількість українців зросійщилася та втратила свою ідентичність. Незважаючи на ці негативні та деструктивні антиукраїнські процеси, українці вистояли і, попри всі негаразди, залишилися українцями з власною культурою, мовою, традиціями та звичаями.

Восьмий (1991 – сьогодні) – поєднаний з епохальними змінами у долі України й українців. Український народ вкотре довів всім друзям і ворогам свою життєздатність як етносу та життєспроможність як державницької нації. З відновленням Української державності у 1991 р. етнокультурний розвиток українців дещо стабілізувався та почав набувати позитивних тенденцій. Але посттоталітарний і постгеноцидний спадок усіяко гальмував його подальший розвій. Зрештою, збройна й інформаційна агресія Російської Федерації вкотре підтвердила закономірність – де український етнокультурний комплекс й українська самобутність перебували на маргінесах, там запанував «руський мир». Всупереч важкому спадку минулого, тоталітарний терор та утиски різноманітних загарбників і поневолювачів український народ, зазнавши великих втрат, зумів зберегти як віру в себе, так і власні споконвічні традиції, звичаї й обряди та свою рідну мову. Збереження та подальший розвиток духовної та матеріальної культури активно сприяє не лише відновленню прадавніх традиційних практик наших прапращурів, а й подальшому розвою, функціонуванню та поширенню цілісного українського етнокультурного комплексу, що, у свою чергу, сприяє розширенню українського етнокультурного простору та значної активізації вітчизняного етнокультуротворення. Усе це дає змогу українцям не розчинитися у безмежному глобалізаційному океані, а згуртуватися й успішно розвиватися як дієва українська політична нація.

Отже, у ході дослідження осмислено сутність українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів. З'ясовано, що етнічні процеси – це послідовні зміни, які відбувалися та будуть відбуватися з українським народом упродовж усього його розвитку й існування як самодостатньої етнічної спільноти, а

також вони безпосередньо пов'язані з етногенезом українців. Доведено, що націєтворчі процеси – це комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) і сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які зрештою мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства. Встановлено, що українські етнокультурні процеси це довготривалий історичний розвиток під час якого на теренах залюднених українцями формується їх власний етнокультурний простір (часопростір) та зароджується і розвивається цілісний етнокультурний комплекс прямо й опосередковано, пов'язаний зі спільними походженням українців, функціонуванням їх рідної мови, творення етнічної території, побутування традиційної української культури, утвердженням християнської віри.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Воропаєва Т. Український етнос, як основа для формування модерної нації // Походження, становлення та розвиток українського народу. Київ, 2010. С. 409-528.
2. Дашкевич Я. Українські історичні традиції: нація і держава // Дашкевич Я. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. Київ, 2011. С. 41-54.
3. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні завваги) // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. I. Пер. з англ. Київ, 1994. С. 11-39.
4. Маланюк С. Книга спостережень (фрагменти). Київ, 1995. 220 с.
5. Фігурний Ю. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. Київ: ННДУ, 2010. 158 с.
6. Фігурний Ю. Українське етнодержавонацієтворення (XV-XVIII ст.) в українознавчому вимірі. Монографія та вибрані українознавчі праці. 2-ге вид. доп. і доопр. Київ, 2014. 400 с.
7. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. Київ, 2004. 308 с.
8. Фігурний Ю. Консолідація українства як відповідь на виклики постколоніальної доби: етнокультурні та націєтворчі аспекти // Українознавчий альманах. 2017. № 21. С. 99-104.

Фігурний Юрій Аналіз українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів

У статті аналізується сутність українських етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів. Виявлено, що синергетична взаємодія етнічних, націєтворчих та етнокультурних процесів посприяла послідовному розвитку українського народу від невеликої етнічної спільноти, яка мешкала на Надніпрянщині до багатомільйонного етносу, представники якого живуть на всіх континентах планети Земля.

Ключові слова: Україна, українці, українські етнічні, націєтворчі та етнокультурні процеси

Фигурный Юрий Анализ украинских этнических, нациесозидательных и этнокультурных процессов

В статье анализируется сущность украинских этнических, нациесозидательных и этнокультурных процессов. Обнаружено, что синергетическое взаимодействие этнических, нациесозидательных и этнокультурных процессов способствовало последовательному развитию украинского народа от небольшой этнической общности, которая жила на Надднепрянщине к многомиллионному этносу, представители которого живут на всех континентах планеты Земля.

Ключевые слова: Украина, украинцы, украинские этнические, нациесозидательные и этнокультурные процессы

Fihurnyi Yuriy Analysis of Ukrainian ethnic nation-building and ethno-cultural processes

The article analyzes the essence of Ukrainian ethnic, state-building, nation-building and ethno-cultural processes. The scientific achievements of the mentioned topics are characterized. It has been found that ethnic processes are successive changes that took place and will take place with the Ukrainian people throughout its development and existence as a self-sufficient ethnic community, as well as they are directly related to the ethnogenesis of Ukrainians. It is proved that the nation-building processes are complex transformations that take place both as a natural order (evolutionary) and hopeless (revolutionary), and contribute to the formation of a nation, the highest form of political structuring of the ethnos and its further development and self-organization, which ultimately should lead to the emergence of a Ukrainian political nation and the creation of Ukrainian civil society. It has been established that ethnocultural processes are a long-term historical development during which a holistic ethnocultural complex emerges, forms and develops directly and indirectly connected with the common origins of Ukrainians, the functioning of their native language, the creation of an ethnic territory, the existence of traditional Ukrainian culture, the establishment of the Orthodox Christian faith. It was revealed that the synergetic interaction of ethnic, state-building, nation-building and ethno-cultural processes contributed to the consistent development of the Ukrainian people from a small ethnic community that lived on the Dnipro region to a multimillion ethnic group, whose representatives live on all continents of the planet Earth.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian ethnic, nation-building and ethnocultural processes